Janek Musek

ČLOVEKOVE PRAVICE IN DUŠEVNO ZDRAVJE

Pojem človeških (človečanskih) pravic še ni tako zelo star, vsekakor pa ni univerzalen. Ne pojavlja se v vseh dobah in v vseh kulturah. Zgodovinsko gledano je celo dokaj omejen, saj se v polni meri pojavlja le v evropski, oziroma zahodni kulturni tradiciji, in še to ne tako zelo dolgo. To se sliši kar nekam presenetljivo, če pomislimo, da zavest o človeškem dostojanstvu in z njim povezanih pravicah, upravičeno štejemo za enega od vrhuncev človekovega samorazumevanja in za najvišji domet njegovega civilizacijskega razvoja. Prav gotovo (in to povsem upravičeno) ga štejemo za temeljno podlago in značilnost moderne demokratične družbe.

Če se vprašamo, odkod takšno pojmovanje človeka, njegovega dostojanstva in njegovih pravic v zahodni kulturi, potem se moramo vprašati, na katerih kulturnih tradiciah se je oblikovala. Prva med njimi je gotovo antična kultura. Ob vseh svojih protislovnostih je ideja demokratičnosti zavestno - deklarativno le zrasla v antičnih Atenah. Utemeljitev demokratičnega reda in njegove nadmočnosti, kot jo najdemo v Periklovih govorih, bi bile v čast tudi mnogo mlajšim poznejšim avtorjem deklaracij o človečanskih pravicah. Tudi rimsko pravo je prispevalo svoje, namreč uveljavljavitev splošnega spoštovanja državljanskih pravic in svoboščin v okviru legitimitete tistega, čemur pravimo danes pravna država in kar se je v zgodovini prvikrat pojavilo v Rimu.

Naslednji pomembni prispevek je dala krščanska tradicija. Po njej je človek osebnostno bitje, ustvarjeno po božji podobi. V očeh krščanstva je osebnostni način bivanja odlikovan že zato, ker pomeni podobo božje eksistence - Bog je osebnostni način bivanja odlikovan že zato, ker pomeni podobo božje eksistence - Bog je najvišja osebnost. Tudi človek je (že) osebnost, ne pa žival, in preko te podobnosti gre tudi njemu kot osebnostnemu bitju posebno dostojanstvo in to brez omejitev in izjem. Pred Bogom smo vsi enaki, revni in bogati, beli in črni, svobodni in sužnji.

Na podlagi teh tradicij je prišlo v novem veku, ob dokončnem vstopu meščanstva v svetovno zgodovino, do naslednjega pomembnega koraka. V novem veku je pojem osebnosti, s tem pa tudi pojmovanja človeka in njegovih pravic, doseglo novo stopnjo. Novoveška miselnost je postavila pojem človekove osebnosti in njegovega dostojanstva v ospredje še na drug način. Evropska

kultura pojmuje osebnost kot vrednoto po sebi. Osebnost in človek sta vrednota sama po sebi, dostojanstvo jima pritiče po sebi in ne le zaradi božjih namenov s človekom. To pomembno potezo je določno utrdila razsvetljenska miselnost, ta pa nima pravega vzporedja v drugih kulturah. Vrednotno pojmovanje človekove osebnosti, njene individualnosti in svobode je znak zahodne evropske kulture in enakega vrednotenja osebnosti drugje ne najdemo, razen seveda tam, kamor je prodrl vpliv zahodne miselnosti. S takim pojmovanjem osebnosti je tesno povezano tudi pojmovanje človekovih pravic in svoboščin. Zaradi osebnostnega dostojanstva gredo vsakemu človeku po naravi vse osebnostne pravice, nikomur jih ne smemo odrekati in nihče ni po naravi bolj upravičen do njih, kot so tudi drugi.

Ob vsem tem je zanimivo ugotoviti, da je taista miselnost hkrati znala poskrbeti za nekaj, kar bi lahko označili kot sistematično kršenje temeljnih človekovih pravic. To je slišati protislovno. Višje cilje, kot si jih je postavila, bolj jih je z napačnimi sredstvi spreminjala v svoje nasprotje, pozabljajoč, da lahko neustrezna sredstva pomenijo kršenja prav tistih ciljev, ki jih z njimi želimo doseči. Ni presenetljivo protislovje, da je prav tista kultura in civilizacija, ki je edina postavila za svoje načelo dostojanstvo človekovega življenja, pobila največ človeških življenj in jih še pobija? Cele kategorije ljudi je kultura v praksi in tudi v zakonih opredelila kot izjeme, ki jim te človekove pravice vendarle ne gredo, vsaj ne v celoti. In to niso bile samo marginalne skupine. Začnemo lahko pri otrocih, ženskah, upokojencih, vojakih in šele nato marginalnih skupinah. Zajeta pa je bila tudi odrasla populacija. Tu sta kriminaliziranje in psihiatriziranje (oz. hospitaliziranje) postali glavna podlaga za opredelitev vsega tistega, čemur temeljne pravice v popolnosti vendarle ne gredo.

Kot da se je zahodna civilizacija znašla v situaciji, ko se je s splošnim deklariranjem človekovih pravic odločila za preveč velik zalogaj in je za to primorana nadzirati uporabljanje teh praivc. Še več, primorana je bila ustanavljati niz institucij, ki naj skrbijo za vse kategorije ljudi, ki jim je treba te pravice priznati le delno in nad katerimi je potrebno uvesti nadzor, da jim bo družba lahko omogočila "človeka vredno življenje", seveda v obsegu, ki ga načelna omejitev pravic dopušča.

A če se vprašamo, kako naj ocenjujemo omejevanje človekovih pravic, potem vseeno mislim, da moramo poseči globlje od običajnega zgražanja in obsojanja. Je človek po sebi vreden tega dostojanstva, ki mu ga novoveška zahodna civilizacija načelno pripisuje? Nista človekova vrednost in njegovo dostojanstvo bolj vrsta poslanstva kot goli potencial? Odtehta ju predvsem to, kaj človek naredi iz sebe in kako to naredi.

Če pa je tako, potem človekovo dostojanstvo ni utemeljeno samo na svobodi, ampak tudi na odgovornosti, ne samo na pravicah, ampak tudi na dolžnostih. Ni dostojanstva, če ni svobode, a ga tudi ni, če ni odgovornosti. Ne more biti pravic, če ni dolžnosti. In kakorkoli se upravičeno zgražamo nad vsakovrstno represijo in kratenjem pravic, imamo tudi pravico zgražati se nad neodgovornim izkoriščanjem pravic. Kaj pomenijo dostojanstvo, pravice in svoboščine, če jih z neodgovornostjo zapravljamo in zlorabljamo?

Res je, človeku ne more nihče odreči vrednosti, dostojanstva. Nihče nima pravice, da bi to storil nekomu drugemu. Toda človek sam se lahko odreče svojemu dostojanstvu, lahko ga z neodgovornim ravnanjem potepta. In rad bi opozoril na napako civilizacijskih institucij, ki delujejo predvsem kot institucije nadzora. Ob tem radi vidimo njihov represivni učinek, spregledamo pa drugo pomanjkljivost, ki je enako negativna, namreč nemoč in celo nepripravljenost, da bi človeku, ki iz katerega koli razloga ni kos svoji odgovornosti, dala več možnosti, da se za to usposobi. In bojim se, da za enakimi simptomi bolehajo institucije pomoči. Ne gre samo za nadzor v omejevanju, ampak tudi za *sistematično odvračanje od odgovornosti*, ki se je zalezlo v pore sodobne civilizacije. Ne gre samo za pomoč v smislu razumevanja in pojasnjevanja neodgovornih ravnanj (od nevrotičnih, do kriminalnih), ampak tudi za "pomoč" v smislu onesposabljanja za prevzemanje odgovornosti. To pa ni več nobena pomoč, kaj šele varovanje človeka dostojnega življenja. Zares demokratična, svobodna in strpna je lahko samo družba, ki ljudem omogoča, da v svoji različnosti so in ostanejo odgovorni ter živijo po svoji vesti.